3.2. İrade

İrade sözlükte “seçmek, istemek, yönelmek” anlamına gelir. Kavram olarak “akılla bir eylemi yapıp yapmamayı tercih etmek” anlamında kullanılır. Akıl sahibi olmasının yanında insanın en önemli özelliklerinden biri de irade sahibi olmasıdır. İnsan irade sahibi, akıllı ve özgür bir varlık olduğu için davranışlarından sorumlu tutulur. Bu özelliklere sahip olmadığında yaptıklarından sorumlu tutulamaz. Nitekim aklı ve iradesi olmayan ya da bu özellikleri varsa bile bunları kendi tercihi doğrultusunda kullanamayan insanlar, dinî açıdan da yükümlü sayılmazlar. Bu yüzden kader inancı, insanın akıl sahibi, özgür ve sorumlu olmasıyla yakından ilgilidir.

Allah (cc), insanı akıllı bir varlık olarak yaratmıştır. İnsan davranışları; zorunlu ve seçime dayalı olmak üzere iki kısımdır. Yazı yazmak, oturmak, kalkmak, çalışmak, namaz kılmak, iyi veya kötü davranışta bulunmak özgür irademizle yaptığımız davranışlardandır. İnsan bu tür davranışlarından sorumludur.

İnsanın iradesinin dışında olan davranışlar da vardır. Kalbimizin çalışması, nefes alıp verişimiz, midemizin yiyecekleri sindirmesi bizim irademiz dışında gerçekleşir. Ne zaman, nerede, hangi anneden doğacağımıza, hangi ırktan olacağımıza biz karar veremeyiz. Göz, ten ve saç rengimiz bizim irademiz dışında Yüce Allah’ın (cc) takdiri ile gerçekleşir. İnsan kendi iradesi ve seçimi dışında Allah’ın (cc) takdiriyle başına gelen durumlardan sorumlu değildir.

Kader ve kazayla ilgili yönüne gelince çoğu insan bu özgür iradesini kötüye kullanmasına rağmen sonuçta kendisini sorumluluktan kurtarmak için “Ne yapayım kader böyleymiş.” diyebilmektedir. Oysa bir şeyin kader olarak takdir edilmesi, insanın zamanı geldiğinde başka türlü değil de o şekilde bir seçim yapacağının bilinmesi demektir. Allah’ın (cc) ezeli olarak o tercihi bilip takdir etmesi, o insanın o tercihe zorlanması demek değildir. Zaman ve mekânla sınırlı olmayan Allah’ın (cc) ezeli ilmi, kulun seçimini zorlayan bir sebep değildir. Kul öyle seçtiği için Allah (cc) da bu seçime göre yaratır.

İnsan; iyi, kötü, doğru, yanlış, güzel ve çirkini ayırt edebilecek özelliktedir. İyileri ve doğruları seçebilecek, bunlara değer verebilecek kabiliyettedir. İnsana seçme özgürlüğünü veren Allah’tır (cc). İnsan kararlarını özgür iradesiyle verir.

35. Enfal suresi, 22. ayet.

Kısaca insan herhangi bir fiil için tercihte bulunmakta, hür iradesiyle seçim yapmaktadır. Bu seçimle birlikte gerekli çabayı da sarf etmektedir. Allah (cc) da onun bu seçimi ve çabası yönünde o fiili yaratmaktadır. Bu anlamda inkâr etmek ya da şirk koşmak dahi insana verilen özgürlük sınırları içindedir. Allah (cc), insanlara özgür iradesiyle tercihlerini doğru yapabilmesi için aklıselim ve düşünme yeteneği lütfetmiş ve hidayet rehberi peygamberler ve kitaplar göndermiştir. İnanıp inanmama konusunda insanı serbest bırakmıştır.

Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyrulur:

"Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör."[36]

"Ve de ki: 'Hak, Rabb'inizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.' Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki onun duvarları kendilerini çepe çevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!"[37]

"İman edip de iyi işler yapanlara gelince onlar için yaptıklarına karşılık olarak varıp kalacakları cennet konakları vardır. Yoldan çıkanlar ise onların varacakları yer ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler ve kendilerine: 'Yalandır deyip durduğunuz cehennem azabını tadın!' denir."[38]

"Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlatlarınız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler. Ayetlerimizi boşa çıkarmaya çalışanlara gelince onlar da azapla yüz yüze bırakılacaklardır."[39]

Görsel 7.6: İnsan irade sahibi bir varlık olarak iyi ya da kötü tüm tercihlerinden sorumludur.

Akıl nimeti sayesinde seçme özgürlüğüne sahip olmak, aynı zamanda sorumlu olmak anlamına gelir. Bu sorumluluğu reddeden müşrikler, Allah'ın (cc) dilemesinin kulun tercihlerine göre oluştuğunu kabul etmemişler ve kendi seçimlerinin ilahi takdir sonucu olduğunu iddia etmişlerdir. Kur'an'da, onların bu haksız yakıştırmaları reddedilmiştir:

36. İnsan suresi, 3. ayet.
37. Kehf suresi, 29. ayet.
38. Secde suresi, 19-20. ayetler.
39. Sebe suresi, 37-38. ayetler.

B BİLGİ KUTUSU

İrade: 1. Seçme, tercih etme, isteme, dileme, arzu etme, meyletme, karar verme. 2. Aklın düşünüp karar vermesi, yapılması veya yapılmaması eşit olan çeşitli davranışlardan birini beğenip tercih etmesi. 3. Allah'ın dilemesi, arzu etmesi, tercih etmesi ve dilediğini yerine getirmesi anlamlarında Allah'ın sıfatlarından biri.

Cüzi İrade: İnsana verilen sınırlı özgürlük, tercih etme kabiliyeti. İnsana Allah tarafından verilen özgürlük; dileme, tercih etme kabiliyeti. İnsan, cüz'i iradesi sayesinde davranışlarından sorumlu olur. Bu nedenle kişilerin cüz'i iradelerini kendilerine hem dünyada hem de ahirette yararlı olacak işler için kullanmaları dinimizce tavsiye edilmiştir.

Külli İrade: Allah'ın iradesi, ilahi irade. "Allah'ın istediğini istediği gibi dilemesi ve seçmesi" anlamında Allah'ın mutlak ve sınırsız iradesi. Külli irade, her şeye hâkim olan, her şeyi içine alan iradedir. Yaratma fiili ile birlikte ele alınır. Her şeyin yaratıcısı Allah'tır; hakiki irade de ona mahsustur. Kâinatta Allah'ın külli iradesine aykırı hiçbir olay gerçekleşemez. O'nun irade ettiği şey mutlaka olur, irade etmediği hiçbir şey meydana gelmez. Allah için bir zorunluluk da düşünülemez. Hiçbir şeyi var etmeye veya yok etmeye mecbur değildir. Kimse Allah'ı bir şeyi yapmaya veya yapmamaya zorlayamaz.

(bk. MEB Dinî Terimler Sözlüğü, s. 221.)

"Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."[40]

"Ortak koşanlar dediler ki: 'Allah dileseydi ne biz ne de babalarımız ondan başkasına tapardık. O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Peygamberlerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi?"[41]

"Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gidişi Rabb'inizedir. Yaptıklarınızı O size haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi hakkıyla bilendir."[42]

40. Enam suresi, 148. ayet.
41. Nahl suresi, 35. ayet.
42. Zümer suresi, 7. ayet.